

UOT 316

MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA NƏZƏRİ YANAŞMALAR

Məftunə İSMAYILOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 5 iyun 2023; çapa qəbul edilmişdir: 24 iyun 2023; online-da çap edilmişdir: 30 iyun 2023.

Received: 5th of June, 2023; accepted: 24th of June, 2023; published online: 30th of June, 2023.

Açar sözlər: *gender bərabərsizliyi, bio-psixoloji yanaşma, psixoanaliz yanaşması, iqtisadi yanaşma, mühitin təsiri*

Giriş

Məişət zorakılığının gender aspektlərinin nəzəri əsaslarının araşdırılması sosioloji tədqiqatlar üçün geniş metodoloji imkanlar açır. Mövzu ilə bağlı mövcud nəzəri yanaşmaları gender, bioloji, psixopatoloji, feminist, ailə sosiologiyası baxımından qruplaşdırmaq mümkündür.

Qərб ənənəsində məişət zorakılığını izah etmək üçün nəzərdə tutulmuş bir neçə əsas yanaşma mövcuddur:

-tarixi yanaşma və ya keçmişin yadigarı kimi zorakılıq – arvadın (Qondolf və Fisherin əsas davamçıları) cəzalandırılması və nizam-intizamı üçün ənənədə və bəzən qanunla təsbit edilmiş hüququ;

-vigitimoloji yanaşma – qurbanın davranışı ilə cinayətkarın (Şnayder) hərəkətləri arasındakı əlaqənin izahı;

-sosial adaptasiya nəzəriyyəsi – kişi təcavüzkarının şəxsiyyətinin formalaşmasında yaxın mühitin rolu (Kaufman);

-interaktiv nəzəriyyə – güc münasibətləri problemi və ünsiyyət yolu kimi zorakılıq (Kimmel); struktur nəzəriyyəsi – patriarxat psixologiyasının cəmiyyətdə zorakılığa qarşı tolerant münasibətin inkişafına təsiri (Şeler);

-situasiya yanaşması – ailədə hakimiyyətin bölüşdürülməsində şəraitin rolu [12, s.4].

Məişət zorakılığı ilə bağlı araşdırmalar

P.Gearan və A.Rosenbaum “Münasibətlərdəki aqressiyanın bioloji amilləri” adlı tədqiqatlarında intim tərəfdaş zorakılığının bioloji amillərini aşağıdakı kimi təsnif edirdilər:

1. Baş zədəsi və nevropsixoloji amillər;
2. Psixofizioloji amillər;
3. Neyrokimyəvi, metabolik və endokrin amillər;
4. Genetik faktorlar.

Bununla belə, bioloji amillər IPV-nin törədilməsinə kömək edən psixoloji, sosial və ətraf mühit təsirləri arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqənin yalnız bir hissəsidir [4, s. 17].

*doktorant, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
e-mail: maftuna_i@mail.ru

Qeyd edilməlidir ki, yalnız uşaqlıq dövründə deyil, müəyyən yaş dövrlərində fiziki zədə almış, döyülmüş, cəzalandırılmış, işgəncələrə məruz qalmış və s. şəxslərdə psixi və psixoloji dəyişikliklərin nəticəsi olaraq məişət zorakılığının izlənməsi qaçılmazdır. Çox zaman həbs həyatı keçirmiş, əsirlikdə olmuş, eyni zamanda müharibədə iştirak etmiş və s. bu tipli çətin həyat şəraiti ilə üzləşən insanların ailələrində tez-tez məişət zorakılığı halları baş verir.

B.Bridgetin *Güç və nəzarət nəzəriyyəsinə görə zorakılığa meyli tərəf davamlı olaraq öz davranışlarında fərqli* şiddət taktikaları göstərir, zorakılığa məruz qalan tərəf üzərində daim müxtəlif formalı nəzarət tətbiq etməyə çalışır, onun fikirlərinə hörmət etmir, öz qərarını qəbul etdirməyə, onun davranışını və fəaliyyətini yönləndirməyə, bir sözlə onu özü istədiyi kimi idarə etməyə səy edir. Bu zaman zorakılıq göstərən tərəf əsasən fiziki və cinsi şiddət nümayiş etdirir, öz qurbanını daimi qorxu və nəzarət altında saxlamağa can atır [5, s. 1095].

Zorakı aqressiyanın əsasında duran psixoloji mexanizmləri sosial həyatın spesifik adaptiv problemləri kontekstində izah etməyə çalışan D.M.Buss və T.K.Şakelford kimi bir çox müəlliflər isə müxtəlif tipli məişət zorakılığını sosial resurslar, sosial status, sosial iyerarxiya, genetik əsaslarla əlaqələndirirlər [6, s. 605-609].

Məişət zorakılığının tədqiqi istiqamətində *psixanalitik nəzəriyyəyə* tez-tez müraciət edilir. Psixanalitik nəzəriyyənin banisi olan Z.Freyd vurğulayırdı ki, *“insan ancaq bir ehtirasa – istər özünü, istərsə də başqa insanları məhv etməyə aludədir”*. Z.Freyd *“insanların bir-birinə qarşı ilkin düşmənçiliyini” nəzərə almaq lazım olduğunu və aqressiyanın özünü “insan təbiətinin sarsılmaz xüsusiyyəti” kimi bürüzə verdiyini* göstərirdi.

E.Fromm isə qeyd edirdi ki, *“...aqressivlik qıcıqlanmaya reaksiya deyil, insanın özünün konstitusiyasına, insanın təbiətinə görə insan orqanizmində daim mövcud olan bir impulsdur”* [11, s. 34].

Bir çox genderşünaslar aşırı maskulin aqressivliyi psixopatologiya ilə əlaqələndirir, bunu məişət zorakılığının bilavasitə fərdə aid olan başlıca səbəbi hesab edirlər və şəxsiyyətlərarası digər problemlərlə yanaşı mövcud olduğunu göstərirlər. Məişət zorakılığı nümayiş etdirən tərəfin funksional pozğunluqları iş yerində, dostlar qrupunda, digər sosial münasibətlərdə də özünü göstərə bilər. Müəyyən zamandan başlayaraq açıq şəkildə nəzərə çarpan məişət zorakılığının əslində uzun müddət ərzində gizli şəkildə mövcud olması zənn edilir. Məişət zorakılığının köklərini öyrənərkən şəxsin həyatında olmuş travmaların və streslərin öyrənilməsi vacib şərt kimi irəli sürülür və bu əsasda şiddət nümayiş etdirən şəxsin müalicə edilməsinin mümkünlüyü fikri inkişaf etdirilir [8, s. 23-27].

Frank L.Gardner, Zella E.Moore və Melissa Dettorenin tədqiqatları deməyə əsas verir ki, sosial sağlamlıq problemi ilə bağlı olan zorakılıq daha çox uşaqlıq dövründə zorakılığa, şiddətə məruz qalmış insanlar tərəfindən törədilir və bununla əlaqədar belə insanlar emosiyalarının tənzimlənməsində çətinliklər çəkirlər [9, s. 32-37].

Tolman, Bennett, Cunningham, Leonard, Brecklin, Williams və bir çox tədqiqatçılar əmindirlər ki, məişət zorakılığında alkoqol və narkotik aludəçiliyi əsaslı təsirə malikdir. O'Farrell tərəfindən aparılan araşdırma göstərmişdir ki, alkoqolozm və narkomaniyadan əziyyət çəkən insanların, xüsusilə də kişilərin 50-60%-i davamlı məişət zorakılığı törədiblər və onların 25-30%-nə aid zorakılıq xüsusilə ağır cinayətlə nəticələnmişdir. Müəllif tədqiqatın nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, əgər insan uşaq istismarının qurbanı, uşaqlıqda məişət zorakılığının şahidi olmuş və zorakılığa məruz qalmışdırsa, onun böyük yaşlarında alkoqol aludəçisi olacağını və davamlı məişət zorakılığı törədəcəyini proqnozlaşdırmaq olar. Tolman və Bennett qeyd edirlər ki, xroniki alkoqol xəstələrinin antisosial və ya sosiopatik şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə sahib olması və zorakılıq törətməsi ehtimalı yüksəkdir [1, s. 104].

Feminizm tərəfdarları Cesare Lombroso, William Ferrero, W.Thomas, Zigmund

Freyd və Otto Pollak və başqalarının ənənəvi əsərlərində aşkar edilən cinsiyyətçi fərziyələri çalışdılar və fikirlərini belə əsaslandırıldılar ki, bu nəzəriyyələr kişilərin zorakı davranışlarının öyrənilməsinə yönəlib, qadınlar arasında da cinayətkarlar və şiddət nümayiş etdirənlər az deyil [7]. O da qeyd edilir ki, bir çox hallarda uzun müddət müxtəlif tipli zorakılığa məruz qalan qadınlar zorakılıq törədən şəxsi öldürürlər ki, bu da cismani zorakılığın bir formasıdır.

Dovning və Roush *İnkişaf yanaşmasını* mənimsəyərək, “Feminist özünütəyinat-mənin inkişaf modelini” inkişaf etdirmişlər. Bu nəzəriyyədə Dovning və Roush Cross-un “Qara Şəxsiyyətin İnkişafı” Nəzəriyyəsini qadınlara uyğunlaşdırmaqla qadınların müsbət feminist kimliyini əldə etməsini və saxlanmasını konseptuallaşdırmağa çalışdılar. Onların təklif etdiyi bu inkişaf modeli qadınların, etnik azlıqlar və ya imkansız qruplar kimi, qərəz və ayrı-seçkiliyə məruz qalması fikrinə əsaslanır [10, s. 15-29].

Müasir tədqiqatçıların bir çoxu zorakılığın müxtəlif oyunlar, filmlər, sosial şəbəkələr və s. vasitəsilə təbliğ edildiyini və insanlar tərəfindən zorakı davranışın qeyri-şüuri şəkildə mənimsənildiyini bildirirlər.

Qeyd edilməlidir ki, ayrı-ayrı metodoloji-variasiyalar məişət zorakılığının ümumiyyətlə polis hesabatlarında göstəriləndən daha geniş yayılmış problem olduğu qəbul edilir. Məişət zorakılığının yayılması halları, gender bölgüsü, səbəbləri, nəticələri və riskləri ilə bağlı aparılan tədqiqatlar bu sosial hadisənin zaman, məkan, ictimai münasibətlər, iqtisadi inkişaf, əhalinin rifah halı, təhsillənmə imkanları və s. amillərlə əlaqələndirilməsinə əhatə dairəsini müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir.

T.K.Rostovskayanın qeyd etdiyi kimi, “kəskin sosial problem olan zorakılıq yalnız qurbana təsir etmir, həm də bütövlükdə cəmiyyətdə qeyri-sabitlik, sosial nizam təhlükə yaradır” [14, s. 78-88].

J.Langhinrichsen-Rohling, P.Neidig and G.Thorn ailədə zorakılıq hallarının gender əsaslarını araşdıraraq belə bir qənaətə gəlmişdir ki:

1) qadınlara qarşı zorakılıq – adətən, kişi partnyorları tərəfindən onlara qarşı zorakılıq kontekstində baş verir;

2) ümumiyyətlə, qadınlar və kişilər oxşar səviyyələrdə fiziki və psixoloji aqressiya nümayiş etdirirlər, lakin sübutlar göstərir ki, kişilər qadınlara nisbətən cinsi zorakılığa, məcburi nəzarətə və təqiblərə daha çox meyillidirlər və qadınların da yaralanma ehtimalı daha yüksəkdir;

3) qadınlar və kişilər arasında ər və ya arvad tərəfindən iqtisadi sui-istifadə ilə əlaqəli fiziki zorakılıq az hallarda təzahür edir, əsasən “intim terrorizm”lə əlaqəli münasibətlərdə kişilərin sui-istifadəçi, qadınların isə qurbanlar olması ehtimalı daha yüksəkdir;

4) qadınların fiziki zorakılığı özünü müdafiə və qorxu ilə motivasiya edilir, kişilər tərəfindən fiziki zorakılıq isə qadınlar üzərində nəzarət motivləri ilə motivasiya edilir;

5) qarşılıqlı zorakılığa məruz qalan cütlüklərin araşdırılması belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, məişət zorakılığı kişilərə nisbətən qadınlar üçün daha çox mənfi nəticələr ortaya qoyur [13, s. 160-163].

Məişət zəminində münaqişələrin əsasında duran başlıca amillərdən biri ailənin rifah halı ilə bağlıdır. Ölkədə iqtisadi vəziyyətin çətinliyi, sosial rifahın zəif olması ailə üzvləri arasında münasibətlərin pozulmasına, münaqişə şəraitinin yaranmasına gətirir. Münaqişə şəraiti isə mütləq şəkildə şiddət və zorakılıqla müşayiət olunur. Qarşılıqlı münasibətlərdə münaqişəyə vəziyyətinin yaranmasına gətirən amillər sırasında aşağıdakılar daha çox nəzərə çarpır:

1. sosial statusda uyğunsuzluq;
2. cəmiyyətdə qadın və kişiyə xas rollarla bağlı hakim fikirlər;
3. ailə gəlirinin olmaması;

4. təhsildə fərqlilik.

Təsnifadan da aydın görünür ki, gender yanaşması ilə *sosial iqtisadi konsepsiya* bir-birilə çox əlaqəlidir. Hər iki yanaşmada ailədə rolların müəyyənləşdirilməsi və resursların bölgüsü ilə bağlı marqaların üst-üstə düşməməsinin məişət zorakılığına gətirdiyi göstərilir. Gender münasibətlərinə sosial iqtisadi yanaşmanın banisi olan Geri Bekker məişət zorakılığını araşdırarkən “kooperativ” və “qeyri-kooperativ” ailə münasibətlərinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət ayırmışdır. Ümumiyyətlə, gender münasibətlərinə sosial iqtisadi yanaşma ilə bağlı tədqiqatlarda ailə başçılarının ailə təsərrüfatının idarəçiliyində və tənzimlənməsindəki yatırımları və rolları, onların ortaq olma imkan və bacarıqları təhlil edilir [3, s. 494-499].

Nəticə

Ailə başçılarının gəlirləri zorakılıq və şiddət kimi qiymətləndirilən bütün davranışlara əsaslı təsir göstərən amildir. Əgər kişi ailənin xərclərinin hamısını və ya böyük hissəsini ödəyirsə, onun davranışlarında şiddətin müxtəlif formaları müşahidə edilir. Qadının gəliri kişinin gəlirindən çoxdursa və ailənin tələbatlarının ödənilməsinə yatırımı yüksəkdirsə, kişi tərəfindən şiddətə nadir hallarda məruz qala bilər. Əgər kişi ailə büdcəsinə tamamilə qatılmırsa, qadın tərəfindən daha çox psixoloji şiddətə məruz qalır və ailənin dağılması ehtimalı çoxalır.

Gəlirlə yanaşı tərəflərin təhsil səviyyəsi də bir-birlərinə qarşı zorakılıq hallarının təzahür etməsinə təsir göstərən başlıca amillərdəndir. Təhsili daha yüksək olan kişi və ya qadın münasibətlərdə üstünlüyü ələ almağa meyllidir və təhsil amili çox zaman psixoloji şiddətin başlıca amilinə çevrilir.

Beləliklə, məişət zorakılığına müxtəlif yanaşmaların təhlili onu deməyə əsas verir ki, bu asosial davranış bir-birilə bağlı olan çox sayda amillərlə bağlıdır. Lakin xüsusi hallarda bu və ya digər göstəricinin dominant olduğunu söyləmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Barnish M. Domestic Violence: A Literature Review. London: HM Inspectorate of Probation, 2004. 147 p.
2. Becker G.S. A Theory of the Allocation of Time // *Economic Journal*. 1965, Vol. 75, p.p. 493-519.
3. Becker, G.S. A Theory of Marriage: Part I. // *Journal of Political Economy*, 1973, Vol. 81 (4), pp. 813-846.
4. Blondel Ch. La Conscience Morbide: Essai De Psychopathologie Générale. London: Wentworth Press, 2018. 348 p.
5. Bridget Busch NoËl. Male Customers of Prostituted Women: Exploring Perceptions of Entitlement to Power and Control and Implications for Violent Behavior Toward Women // *Violence Against Women*, vol. 8, no. 9, Sept. 2002, pp. 1093–1112.
6. Buss, D.M. and T.K. Shackelford. Human Aggression in Evolutionary Psychological Perspective. // *Clinical Psychology Review*, 1997, Vol. 17, pp. 605-619.
7. Critically assess the contribution of feminist theory to the development of criminology (C:/Users/User/Downloads/Feminist_Theory_in_Criminology_Tara_McGr.pdf)
8. Cunningham M.A., Peter G. Jaffe, Baker L., Trish Dick B.A., Malla S., Mazaheri N., Poisson S. Theory-Derived Explanations Of Male Violence Against female Partners: Literature Update And Related implications For Treatment And Evaluation. London: London Family Court Clinic. 1998, 54 p.
9. Gardner F.L., Moore Z.E., Dettore M. The relationship between anger, childhood maltreatment, and emotion regulation difficulties in intimate partner and non-intimate

- partner violent offenders. // Behavior Modification. Volume 38 Issue 6, November 2014, pp. 32-37.
10. Fischer A.R., Tokar D.M., Mergl, M.M., Good, G.E., Hill, M.S., & Blum, S.A. Assessing women's feminist identity development: Studies of convergent, discriminant, and structural validity // Psychology of Women Quarterly. 2000, Vol. 24(1), pp.15-29.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: АСТ, Астрель, 2010, 624 с.
12. Калабихина И.Е., Козлов В.А. Домашнее насилие в отношении женщин в современной России: влияние социально-демографических характеристик супругов на распространенность насилия // Материалы конференции, состоявшейся 15-16 мая 2003 г. в МГУ им. М.В. Ломоносова и Горбачев-Фонде. М.: МАКС Пресс, 2003, с. 4.
13. Langhinrichsen-Rohling, J., P.Neidig and G.Thorn. Violent Marriages: Gender Differences in Levels of Current Violence and Past Abuse // Journal of Family Violence. 1995, Vol. 10, pp.159-176.
14. Ростовская Т.К., Калиев Т.Б., Завьялова Н.Б., Безвербный В.А. Профилактика насилия как фактор безопасности семьи: российский и казахстанский опыт // Женщина в российском обществе. 2018. №1(86). с. 78-88.

Резюме

Мафтунa Исмаилова

Теоретические подходы к домашнему насилию

В качестве объекта исследования взят анализ теоретических подходов к домашнему насилию. В статье, помимо классических авторов, таких как З. Фрейд, Э. Фромм, в качестве объекта анализа были взяты концептуальные работы современных исследователей, а также определены возможности исследования межгендерного насилия в современной семье. В статье рассматривается насилие в различных формах в рамках актуальных теорий. Понятия, сформированные в результате эмпирического исследования, могут помочь по-новому подойти к домашнему насилию и определить пути решения этой проблемы общества.

Цель - исследовать теоретико-методологическую основу влияния домашнего насилия на гендерно-семейные отношения.

Методология. Содержание, сущность и формы домашнего насилия изучаются методами сравнительного анализа, синтеза и интерпретации.

Результаты исследования – изучение теоретических основ гендерного насилия в семье, направления изучения данной проблемы в мире и в нашей стране, а также ряда факторов, связанных друг с другом в виде цепь антиобщественного поведения, такого как насилие в семье.

Ключевые слова: гендерное неравенство, биопсихологический подход, психоаналитический подход, экономический подход, влияние среды

Summary

Maftuna Ismailova

Theoretical Approaches to Domestic Violence

As an object of research, the analysis of theoretical approaches to domestic violence is taken. In the article, in addition to classic authors, such as Z. Freud, E. Fromm, the conceptual works of modern researchers were taken as the object of analysis, and the possibilities of studying intergender violence in the modern family were determined. The article deals with violence in various forms within the framework of current theories. Concepts formed as a result of empirical research can help to approach domestic

violence in a new way and determine the way to solve this problem of society.

Propouse. The goal is to study the theoretical and methodological basis of the influence of domestic violence on gender-family relations.

Methodology. Content, essence and forms of domestic violence are studied by methods of comparative analysis, synthesis and interpretation.

The results are the study of the theoretical foundations of gender violence in the family, the directions of the study of this problem in the world and in our country, as well as a number of factors related to each other in the form of a chain of antisocial behavior, such as family violence.

Key words: *gender inequality, biopsychological approach, psychoanalytical approach, economic approach, environment influence*

Şöbə redaktoru f.ü.f.d. Rəhimov Mütəllim Qara oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.